

Η οικονομική κρίση στη Μεταπολεμική Ελλάδα μέσα από τα έργα των συγγραφέων της Αριστεράς: φαινόμενα και συμπτώσεις

Ιφ. Τριάντου – Καψωμένου, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων
Σχολή Επιστημών της Αγωγής, Τμήμα Νηπιαγωγών

Περίληψη

Υπάρχει μια χαρακτηριστική αναλογία ανάμεσα στην πολλαπλή κρίση της πρώτης Μεταπολεμικής περιόδου και στην κρίση των ημερών μας, που είναι, αντίστοιχα με εκείνη, κρίση πολιτισμού, κρίση πολιτική, κρίση κοινωνική και οικονομική. Στην ανακοίνωσή μας θα εκθέσουμε τα συμπτώματα, τα χαρακτηριστικά και τις νοσηρές συνέπειες στην ελληνική κοινωνία της Μεταπολεμικής κρίσης, όπως την καταγράφουν και την ερμηνεύουν οι συγγραφείς της Αριστεράς και ιδιαίτερα ο Ανδρέας Φραγκιάς και ο Δημήτρης Χατζής. Δεν είναι μόνο οι αναλογίες, που είναι πολύ διδακτικές, αλλά και οι αιτιακές σχέσεις, που ανιχνεύονται στον τρόπο που η στρεβλή ανάπτυξη της μεταπολεμικής κοινωνίας επηρέασε τις κοινωνικές εξελίξεις στις επόμενες δεκαετίες.

Τα πρώτα χρόνια της μεταπολεμικής περιόδου υπήρξαν από τα πιο δραματικά της νεότερης ελληνικής ιστορίας. Θα έλεγε κανείς, μέσα από μια άλλη οπτική, πως δεν μπορεί τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια να ήταν περισσότερο δραματικά από τα ίδια τα τραγικά γεγονότα του Β΄ Παγκόσμιου πολέμου, της Κατοχής και του Εμφυλίου, που είχαν μόλις προηγηθεί. Φαίνεται, όμως, πως ισχύει, ως ένα βαθμό, αυτό που παρατηρούμε όταν υπάρχει μια πληγή: όταν το τραύμα είναι πρόσφατο, δεν πονάει τόσο πολύ, όσο όταν «κρυώνει», όπως λει ο λαός μας.

Αυτό ισχύει και για τα ιστορικά γεγονότα, όταν μεταπλάθονται σε λογοτεχνικά: Η αποτύπωση της ιστορίας χρειάζεται κάποια χρονική απόσταση για να μπορέσει να υπάρξει η εσωτερική επεξεργασία, η οποία θα επιτρέψει τη μετουσίωση της ιστορικής πραγματικότητας σε λογοτεχνική πραγματικότητα, σε μυθοπλασία.¹

¹ Αυτό ισχύει ιδιαίτερα για την πεζογραφία. Η ποίηση, συχνά, εκφράζεται με μεγαλύτερη αμεσότητα. Ας δούμε, για παράδειγμα, το έργο του μεγάλου μας ποιητή "Αγγελου Σικελιανού. Στην ενότητα *Επίνικοι Β΄ (1940-1946)*, *Λυρικός Βίος, Τόμος Ε΄*, (εκδ. Ίκαρος), υπάρχουν ποιήματα που είχαν δημοσιευτεί στον τύπο της εποχής, όπως, π.χ. "Δεκαπενταύγουστο του 1940", "Στρατιώτες του μετώπου", "Κλεισούρα", "Γράμμα από το μέτωπο", "Ελευθερία του 1944", κ.ά. Στην ενότητα αυτή ανήκει και το ποίημα " Η Αντίσταση", που φαίνεται πως η θετική του στάση προς τον αγώνα αυτόν ενάντια στον κατακτητή, υπήρξε η αφορμή να μη δοθεί ποτέ το βραβείο Nobel στον Σικελιανό (παρόλο που προτάθηκε 5 φορές από προσωπικότητες του εξωτερικού, μία φορά από κοινού με τον Ν. Καζαντζάκη, ούτε να γίνει καν Ακαδημαϊκός). Παραθέτω το ποίημα, αφού δείχνει μερικές από τις όψεις των ζητημάτων που εξετάζουμε εδώ:

" Η ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ

*Δεν είναι τούτο πάλεμα σε μαρμαρένια αλώνια,
εκεί να στέκει ο Διγενής και μπρος να στέκει ο Χάρος.
εδώ σηκώνετ' όλ' η γη με τους αποθαμένους,
και με τον ίδιο θάνατο πατάει το θάνατό της.
Κι απάνω απάνω στα βουνά, κι απάνω στις κορφές τους
φωτάει με μιας Ανάσταση, ζεσπάει αχός μεγάλος.*

*Η Ελλάδα σέρνει το χορό, ψηλά με τους αντάρτες,
-χιλιάδες δίπλες ο χορός, χιλιάδες τα τραπέζια-,
κ' είν' οι νεκροί, στα ζάγναντα, πρωτοπανηγυριώτες!" (ό. π., σελ. 170).*

Αν εξαιρέσει κανείς τη σύγχρονη μαρτυρία των γεγονότων ή το χρονικό, που μπορούν να έχουν και λογοτεχνικές αξιώσεις², είναι αναγκαία μια βαθύτερη ψυχική και νοητική επεξεργασία των γεγονότων, ώστε να διαμορφωθούν σε τέχνη του λόγου.

Είναι χαρακτηριστική η παρατήρηση της «Ομάδας των δώδεκα»³, όταν έδινε τα λογοτεχνικά βραβεία του 1956: «...Εκείνο που η Ομάδα εσημείωσε με μεγάλη συγκίνηση, είναι ότι επικεφαλής της εφετινής παραγωγής έρχονται τα έργα που οι πικρές ρίζες τους βρίσκονται στον ψυχικό σπαραγμό των χρόνων της Κατοχής και θά 'λεγε κανείς ότι η γενεά των ανθρώπων, που έζησαν σαν έφηβοι ή σαν παιδιά την εποχή εκείνη, τώρα μόλις αποδίδει στην περιοχή του πνεύματος το πολύτιμο ψυχικό προϊόν της τραγικής εκείνης δοκιμασίας και τώρα φαίνεται ν' ανακαλύπτει τον άνθρωπο δια μέσου της εναγώνιας αυτής εμπειρίας.»⁴

Ανάμεσα στα έργα που παρουσιάστηκαν στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, είναι του Δημήτρη Χατζή και του Ανδρέα Φραγκιά.

Τα έργα τους δεν ανήκουν απαραίτητα στα πρώτα-πρώτα χρόνια μετά το τέλος των συγκλονιστικών γεγονότων του Β' παγκόσμιου πολέμου και του εμφυλίου. Καταφέρνουν, όμως, να ανασυνθέσουν τα πρόσφατα ιστορικά γεγονότα μέσα σε ένα ρεαλιστικό πλαίσιο, αποτυπώνοντας τις οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές δομές των πρώτων μεταπολεμικών χρόνων, με επίκεντρο την Ελλάδα που προσπαθεί να ανασυντάξει τις δυνάμεις της. Και οι δύο ανήκουν ιδεολογικά στην αριστερά, που ζει ταπεινωμένη την ήττα της. Ο Δημήτρης Χατζής έζησε ως πολιτικός πρόσφυγας στη Ρουμανία, την Ουγγαρία και την Ανατολική Γερμανία, ως τη μεταπολίτευση του 1974. Εκτός από τη "Φωτιά" που την έγραψε όσο διαρκούσε ακόμα ο Εμφύλιος και έχει στοιχεία αγωνιστικής αισιοδοξίας, έγραψε σειρά διηγημάτων. Η πιο γνωστή συλλογή διηγημάτων του είναι το αγαπημένο στο κοινό " Το τέλος της μικρής μας πόλης", που πρωτοεκδόθηκε στη Ρουμανία. Ο Ανδρέας Φραγκιάς ήταν εκείνος που επιμελήθηκε τη δεύτερη έκδοση αυτής της συλλογής διηγημάτων του Δημήτρη Χατζή, που δημοσιεύθηκαν στην *Επιθεώρηση Τέχνης*, το 1962-63, κι αποτέλεσαν σταθμό στην ελληνική λογοτεχνία. Το "Διπλό βιβλίο" που εκδόθηκε το 1976, μετά την επιστροφή του στην Ελλάδα το 1974, είναι μια πρωτότυπη σύνθεση ρεαλισμού και αλληγορίας που αποδίδει το δράμα των απλών Ελλήνων που φεύγουν εργάτες στη Γερμανία, κουβαλώντας όλη την πικρή εμπειρία των προηγούμενων χρόνων...

Ο Ανδρέας Φραγκιάς (είχε φοιτήσει στην ΑΣΟΕΕ, αλλά αναγκάστηκε να σταματήσει τις σπουδές του) υπήρξε εξόριστος στην Ικαρία (το 1947- μαζί με τον Δ. Χατζή) και τη Μακρόνησο (1950-52). Έζησε στην Αθήνα και εργάστηκε ως δημοσιογράφος, ζώντας στην καθημερινότητά του την ήττα των αξιών της αριστεράς και των εκπροσώπων της στην Ελλάδα, η οποία μετατρέπεται σε ιδεολογικό και οικονομικό δορυφόρο της Δύσης, στην ακμή του ψυχρού πολέμου.

Οι δύο συγγραφείς και συναγωνιστές έζησαν το δράμα της αριστεράς με τρόπο που οι εμπειρίες τους αλληλοσυμπληρώνονται: Ο Δ. Χατζής (σπουδές στη Νομική που δεν κατάφερε να ολοκληρώσει, με πολλούς κόπους κατάφερε να πάρει διδακτορικό στην Ανατολ. Γερμανία ως φιλόλογος), με καταδίκη σε θάνατο για λιποταξία, πολιτικός εξόριστος, που βασανίζεται από τη νοσταλγία για τη χώρα του που την αγάπησε κι αγωνίστηκε για την ελευθερία και την ανεξαρτησία της, ακολούθησε ταυτόχρονα το δικό του δρόμο

² Ένα τέτοιο έργο είναι «Η φωτιά», του Δημήτρη Χατζή.

³ Η «ομάδα των δώδεκα» δημιουργήθηκε τον Νοέμβρη του 1950, όταν 12 καθιερωμένοι συγγραφείς αποφασίζουν να βραβεύουν κάθε χρόνο το καλύτερο πεζογράφημα νεότερου πεζογράφου. Η αρχική σύνθεση της ομάδας, η οποία διαφοροποιείται στη συνέχεια, ήταν η ακόλουθη: Άλκης Θρύλος, Κώστας Ουράνης, Ι.Μ. Παναγιωτόπουλος, Μιχ. Στασινόπουλος, Στέλιος Ξεφλούδας, Γιάννης Χατζίνης, Πέτρος Χάρης, Ηλίας Βενέζης, Γιώργος Θεοτοκάς, Αγγ. Τερζάκης, Μ. Καραγάτσης και Τάσος Αθανασιάδης. (Η σειρά των ονομάτων είναι αυτή που έχει δοθεί στον Τύπο της εποχής από την ίδια την «Ομάδα»).

⁴ «Η Μεταπολεμική Πεζογραφία», Τόμος Α', Εκδόσεις Σοκόλη, Αθήνα 1988, σελ. 165-166. (Συντακτική επιτροπή: Τάκης Καρβέλης, Αλέξανδρος Κοτζιάς, Χριστόφορος Μηλιώνης, Κώστας Στεργιόπουλος, Σπύρος Τσακνιάς).

ανεξαρτητοποίησης από την κομμουνιστική ορθοδοξία προς ένα δημοκρατικό δρόμο της ευρωπαϊκής αριστεράς.

Είναι και οι δυο τους ολιγογράφοι,⁵ όμως το έργο τους είναι σημείο αναφοράς στα γράμματά μας.

Κατάφεραν κι δυο να περάσουν από το ρεαλισμό σε μια ελληνική μορφή μοντερνιστικής γραφής, που, όμως, τείνει πάντα προς την κατάκτηση του νοήματος.⁶

Τα έργα του Ανδρέα Φραγκιά είναι ταυτόχρονα ρεαλιστικά, όσο και συμβολικά με στοιχεία αφαιρετικά, όπως ο *Λοιμός* και το *Πλήθος*. Με το ρεαλισμό, με το συμβολισμό και με την αλληγορία καταφέρνει να αποτυπώσει την ελληνική αστική κοινωνία των πρώτων μεταπολεμικών χρόνων, ιδιαίτερα στα μυθιστορήματά του «*Άνθρωποι και σπίτια*» (1955), και «*Η Καγκελόπορτα*» (1962). Θεωρούμε πως η «*Καγκελόπορτα*» είναι από τα σημαντικότερα έργα της νεοελληνικής γραμματείας μας, και αυτό το έργο θα μας χρησιμεύσει ως πηγή, για να δείξουμε τις εμπειρίες που καταγράφονται εκεί σχετικά με τα πρώτα -καθοριστικά για την κατοπινή εξέλιξη της οικονομίας- χρόνια των προσπαθειών για οικονομική ανάπτυξη στην καθημαγμένη Ελλάδα. Το έργο δε εκθέτει μόνο τον αγώνα και την αγωνία των ανθρώπων ν' αντιμετωπίσουν την κρίση, αλλά διατυπώνει και το αίτημα μιας ηθικής αντιμετώπισης του οικονομικού προβλήματος, προκειμένου να επιτευχθεί μια υγιής οικονομική ανάπτυξη στον τόπο μας.

Η «*Καγκελόπορτα*» είναι η πόρτα που χωρίζει το δημόσιο από τον ιδιωτικό χώρο μιας αυλής. Όπως και στο περίφημο θεατρικό έργο του Ιάκωβου Καμπανέλλη «*Η αυλή των θαυμάτων*», παρακολουθούμε τη ζωή των απλών ανθρώπων που ζουν γύρω από το χώρο της αυλής. Μέσα από την καγκελόπορτα είναι ιδιώτες, και η οπτική της αφήγησης εστιάζει στα αδιέξοδα της προσωπικής τους ζωής και τις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων. Έξω από την καγκελόπορτα είναι η χαοτική Αθήνα των αρχών της δεκαετίας του '50, όπου οι άνθρωποι προσπαθούν με χίλιους τρόπους να κερδίσουν τα προς το ζην και να βάλουν τις βάσεις για μια μελλοντική καλύτερη ζωή. Καθένας από αυτούς έχει όμως και ένα παρελθόν, το οποίο τον στοιχειώνει, όσο κι αν θέλει να το κρατάει μυστικό. Τελικά, αυτό το παρελθόν, οι αξίες ή τα συμφέροντα που έχει υπηρετήσει καθορίζουν τις επιλογές του, και τελικά τη ζωή και την επιβίωσή του.

Η επιβίωση μπορεί να έχει δύο πρόσωπα. Μπορεί να είναι και η επιβίωση στο δημόσιο χώρο, έξω από την *καγκελόπορτα*, στη ζούγκλα των δρόμων, όπου οι άνθρωποι πηγαиноέρχονται έτοιμοι να αρπάξουν την ευκαιρία, όπως ο Αντώνης ή ο Ευτύχης. Πρόκειται για μια πυρετική κι ατέρμονη διαδικασία κινήσεων, διαδρομών και συναντήσεων μέσα στους σκονισμένους δρόμους της μεταπολεμικής Αθήνας, κινήσεις οι οποίες αποδεικνύονται άσκοπες κι ανώφελες.

⁵ Ο Ανδρέας Φραγκιάς μέσα σε τέσσερις δεκαετίες της συγγραφικής του δράσης δημοσιεύει μόνο τέσσερα μυθιστορήματα: *Άνθρωποι και σπίτια* (1955), *Η καγκελόπορτα* (1962), *Λοιμός* (1972), *Πλήθος* (δίτομο έργο, 1985-86).

Ο Δημήτρης Χατζής έγραψε τα μυθιστορήματα: *Φωτιά* (1946), *Το διπλό βιβλίο* (1976) και τις συλλογές διηγημάτων: *Το τέλος της μικρής μας πόλης* (1953, 1963), *Ανυπεράσπιστοι* (1965), *Σπουδές* (1976) και *Θητεία (αγωνιστικά κείμενα 1940-1950)* (1979). Διαλέξεις και δοκίμιά του εκδόθηκαν με τίτλο: *Το πρόσωπο του Νέου Ελληνισμού* (2005).

⁶ Σύμφωνα με την Susan Suleiman: "*Η παραγωγή πολύσημων μοντερνιστικών κειμένων στην ευρωπαϊκή πρωτοπορία έτεινε στο να καταστήσει αδύνατη τη γέννηση μιας ενιαίας σημασίας. Στρέφονταν έτσι ενάντια στο παραδοσιακό ρεαλιστικό μυθιστόρημα*", "Le récit exemplaire", περιοδικό *Poétique*, 32, (Nov. 1977), σελ. 488-89.

Αντίθετα, όπως έχουμε διαπιστώσει στις μελέτες μας, τα ελληνικά μοντερνιστικά μυθιστορήματα συνδυάζουν το μοντερνισμό με την αναζήτηση της σημασίας και του νοήματος.

Η αντίστιξη ανάμεσα στον ιδιωτικό και τον κοινωνικό χώρο εντείνεται ιδιαίτερα από την παρουσία του Άγγελου, του παλιού αγωνιστή, ο οποίος κρύβεται σε διάφορα σπίτια, προκειμένου να αποφύγει την εκτέλεση της παλιάς του καταδίκης, «ερήμην εις θάνατον», του 1947. Δεν είναι τυχαίος άνθρωπος ο Άγγελος. Ήταν πολιτικός μηχανικός, αδαμάντινος χαρακτήρας και ηγετική μορφή του αγώνα της αριστεράς. Ήταν αυτός που πίστευε ότι ο σοσιαλισμός ήταν «μαθηματικά αναπόφευκτος», και επηρέαζε καθοριστικά τους κοντινούς του ανθρώπους, είτε με την παρουσία είτε με την απουσία του. Ο πατέρας του, ένας έντιμος δικαστικός τον νοιάζεται και συνεχίζει να αγωνίζεται, όσο εκείνος κρύβεται, να συγκεντρώσει στοιχεία για την αθώωσή του. Η μνηστή του, η Ισμήνη, τον περιμένει πάντα κι ας έχουν περάσει οκτώ χρόνια από τότε που τον είδε για τελευταία φορά. Οι παλιοί του φίλοι ψάχνουν κάθε μέρα τις εφημερίδες μήπως έχει συλληφθεί...

Ο Άγγελος γίνεται η κρυμμένη κιβωτός των αξιών του χτες μέσα στη σύγχρονη κοινωνία των ηττημένων ιδανικών, όπου διαδραματίζεται το έργο, ενώ ο ίδιος γίνεται ένα περιφερόμενο *Κιβώτιο*, για να δανειστούμε τον εύστοχο όρο/τίτλο από ένα άλλο συμβολικό "Κιβώτιο" της λογοτεχνίας μας, το περίφημο μυθιστόρημα του Άρη Αλεξάνδρου, που αναδειχνει την άλλη όψη της ιδεολογικής κρίσης της ίδιας εποχής.

Μαζί με τον Άγγελο, επιβιώνουν στη σύγχρονη εποχή οι αξίες και τα ιδανικά του αγώνα που έχει ηττηθεί, επιζούν, όμως, μέσα στις ψυχές των ανθρώπων. Το πρόβλημα των ιδεολογικών και κοινωνικών αυτών αξιών είναι πως δεν έχουν πια τη δυνατότητα της κοινωνικής και πολιτικής διάδρασης.

Ταυτόχρονα, μέσα από τον Άγγελο προβάλλεται και η ματαίωση των ιδιωτικών σχέσεων, γιατί με κανέναν από τους ανθρώπους που τον νοιάζονται και τους νοιάζεται δεν μπορεί να επικοινωνήσει, καθώς είναι πιθανόν να παρακολουθούνται. Η σύλληψη και τιμωρία τόσο του Άγγελου όσο και των οικείων του, θα ήταν δεδομένη. Έτσι, η επιβίωση στον ιδιωτικό εσωτερικό χώρο, μέσα από την *καγκελόπορτα*, όπου κατοικούν οι συγγενείς και οι παλιοί φίλοι, σημαίνει απραξία, ακινησία, ένταση της εσωτερικής ζωής και της μνήμης.

Στην περίπτωση του Άγγελου ο χώρος και ο χρόνος ακυρώνονται, καθώς καταλήγουν να είναι δύο όψεις του ίδιου νομίσματος: Ο χρόνος της απραξίας είναι άχρονος, με την έννοια ότι αναγκάζεται να παραμείνει κανείς έξω από τη δημιουργικότητα και την κοινότητα, αποκομμένος. Οι πράξεις του αντιστοιχούν σε μια παρτίδα χαρτιά που δεν τελειώνει ποτέ, παρτίδα που ο Άγγελος παίζει με αυτούς που τον κρύβουν, υπογραμμίζοντας την επαναληπτική ανώφελη σπατάλη χρόνου! Αυτοί που τον προστατεύουν καταλήγουν να είναι ουσιαστικά δεσμώτες του.

Η σωτηρία του είναι τελικά και η ειρική του.

Οι ποικίλοι δεσμοί των ανθρώπων που γνώρισαν τον Άγγελο και τον αγάπησαν, αυτοί που βρίσκονται μέσα στην ίδια αυλή, όπου τελικά καταλήγει να κρύβεται κι εκείνος, συμβολοποιούν τη σχέση που ο καθένας τους διατηρεί με τους αγώνες και την ιδεολογία του παρελθόντος. Ο συγγραφέας δίνει παραδειγματικά κάποια πρόσωπα, τη δράση τους στο παρελθόν και το σημερινό τους αγώνα για την επιβίωση...

Ανάμεσά τους ο Ευτύχης, ένα λαϊκό παιδί της γειτονιάς, ένας σαλταδόρος της Κατοχής, που είδε το θάνατο να τον περνάει ξυστά, όταν σκοτώθηκε ο φίλος του σε μια τέτοια επιχείρηση. Έχει τις ευαισθησίες του (όπως π.χ. προστατεύει με όλη του τη δύναμη την αδελφή του φίλου του σαν να έχει γίνει δική του), αλλά η ανάγκη της επιβίωσης τον κάνει συχνά να μοιάζει σαν άγριο θηρίο. Καταλήγει στο τέλος να έχει τη συμπεριφορά των «αφεντικών», για να μπορέσει να επιτύχει...

Η πιο σημαντική προσωπικότητα μετά τον Άγγελο είναι ο φίλος του ο Αντώνης, ο οποίος ζει σε ένα δωμάτιο της αυλής με τη γυναίκα την Ευαγγελία, που τον είχε σώσει όταν κάποτε τραυματίστηκε από σφαίρα στο πόδι. Εργάζεται ως πλασιέ και χρωστάει το εμπόρευμα, ενώ οι πιστωτές τον καταδιώκουν. Είναι, όμως, οικονομολόγος με γερές θεωρητικές βάσεις και έχει πάρα πολλές σωστές ιδέες για διάφορες επιχειρηματικές

δραστηριότητες. Τις ιδέες αυτές προσπαθεί να τις «πουλήσει» σε διάφορους «πλούσιους» που συναντά σε πολυτελείς χώρους, ελπίζοντας να καταφέρει να γίνει κι αυτός ένας οικονομικός παράγοντας. Του χρειάζονται κεφάλαια, αλλά η προέλευσή τους είναι άσχετη με την πραγματική οικονομία: Η προέλευση των χρημάτων είναι πολύ ύποπτη: Οι πλούσιοι «είπανε μεταξύ τους πως είναι άστειο να συζητάνε για κεφάλαια. Όλα θα κανονιστούν, στο κάτω-κάτω θα τους μπουκώσουμε... Αυτές οι λεπτομέρειες είναι απλά και χαριτωμένα παιχνίδια. Είπανε για κάποιον με τέσσερις χαρτοπαικτικές λέσχες, που προμήθευε κορίτσια όπου χρειαζόταν. Κι ύστερα ανοίξαν μεγάλο κουβεντολόι για μια μπερδεμένη υπόθεση με φωτογραφίες, κλοπές, πλαστογραφίες, πιτσιρίκες, εκβιασμούς κι άλλα λίκαν ευτράπελα. Ο Αντώνης δεν ξέρει τίποτα για όλα αυτά που είναι άσχετα με την οικονομία.»⁷

Το γεγονός ότι γνωρίζει την άθλια ποιότητα των ανθρώπων που διαθέτουν τα κεφάλαια, χωρίς αυτό να τον αποτρέπει από τη συνεργασία μαζί τους, μαρτυρεί αφενός την αγωνία του να ξεφύγει από τον ασφυκτικό κλοιό της φτώχειας, αλλά αφετέρου και τη σταδιακή αλλοτρίωσή του (που όμως αποτρέπεται στο τέλος, όταν ο Άγγελος αποφασίζει να βγει από την απομόνωσή του) ...

Προσπαθεί μάλιστα να συνεργαστεί με το Θόδωρο, που το ξέρει πως είναι «τομάρι και δοσίλογος», ένα συνεργάτη των Ες-Ες και μαυραγορίτης της Κατοχής, ένας άνθρωπος που με την καταγγελία του οδήγησε στην καταδίκη τον Άγγελο. Ο Άγγελος όμως, νωρίτερα (με την αποχώρηση των Γερμανών, όταν οι πολίτες ήταν εξαγριωμένοι με αυτούς που είχαν συνεργαστεί με ποταπά κίνητρα με τους κατακτητές ενάντια στη χώρα και το λαό της), τον είχε σώσει από το λυντσάρισμα του πλήθους, λέγοντας στους εξοργισμένους πολίτες πως δεν θα έπρεπε να προβαίνουν σε αυτοδικία. Για να εξαλείψει αυτόν τον αξιόπιστο μάρτυρα, ο Θόδωρος τον κατήγγειλε και προκάλεσε την καταδίκη του σε θάνατο. Ο πατέρας του Άγγελου, προσπαθώντας να σώσει το γιο του, ζητά από το Θόδωρο να αποσύρει την καταγγελία του για να αθωωθεί ο Άγγελος, μετά από τόσα χρόνια, κάνοντας έκκληση στη συνειδήσή του. Ο Θόδωρος αρνείται να τον βοηθήσει, κι ας οφείλει τη ζωή του στον Άγγελο. Όμως, ένα βράδυ που «ήπια παραπάνω» ομολόγησε στον Αντώνη, το λόγο της άρνησής του:

«Δύο τρεις φορές αποφάσισα να του κάνω το χατήρι για να τον ξεφορτωθώ, μα ύστερα το σκέφτηκα καλύτερα και είπα: μη γίνεσαι κουτός, Θόδωρε, είναι άτιμο πράγμα η συνείδηση, άμα μπλέξεις μαζί της πας χαμένος, θα σε καβαλήσει... Λίγο να λασκάρεις, χάθηκες. Πρέπει να έχεις τα μάτια σου ορθάνοιχτα... Αν έκανα αυτό που μου ζητούσε θα καταντούσα ένα βολικό και άγιο γεροντάκι και θα τα παρατούσα όλα σιγά – σιγά, θα παραζυπνούσε η συνείδησή μου και τότε κλάφτα... ξέρω και φυλάγομαι από τις κακοτοπιές, σωστός λάκκος με φίδια, εκεί μ' έσπρωχνε...»⁸ (σ. 412).

Τα λόγια του αποτελούν τη συγκλονιστική ομολογία που εκφράζει παραδειγματικά τις αντιλήψεις των στηριγμάτων του κράτους και της οικονομίας, μετά την Κατοχή και τον Εμφύλιο, σ' αυτή την υπανάπτυκτη χώρα, όπου διώκονται όσοι εκφράζουν ιδέες και αξίες κι επιβραβεύονται οι ασυνείδητοι, οι αδίστακτοι, οι συνεργάτες των εχθρών του αγωνιζόμενου Έλληνα...

Δεν ξέρω αν πρόκειται για μια απλή σύμπτωση, αλλά ακριβώς αυτό το βιβλίο του Φραγκιά μου θύμισε η υπόθεση Μιχάλη Χριστοφοράκου, ο οποίος ήταν διευθύνων σύμβουλος της Siemens Ελλάδος και Πρόεδρος του Ελληνογερμανικού Εμπορικού Επιμελητηρίου. Είχε κατηγορηθεί για δωροδοκίες των μεγάλων πολιτικών κομμάτων στην Ελλάδα. Παρόλο που ο Χριστοφοράκος είχε κληθεί ως μάρτυρας, διέφυγε στη Γερμανία, η οποία δεν τον παρέδιδε κι ας είχαν εκδοθεί τρία ευρωπαϊκά εντάλματα. Τελικά με συναινετική διαδικασία αθώωθηκε και πλήρωσε μόνο πρόστιμο για πλημμελήματα (απιστία

⁷ Φραγκιάς, Ανδρέας, « Η Καγκελόπορτα», Κέδρος, 13^η έκδοση 1989, (α' έκδοση 1962), σ. 159.

⁸ Φραγκιάς, Ανδρέας, *Καγκελόπορτα*, ό. π., σ. 412.

κατά της Siemens).⁹ Ο Μιχάλης Χριστοφοράκος είχε σπουδάσει στη Γερμανική Σχολή της Αθήνας και είχε κάνει τις ακαδημαϊκές και μεταπτυχιακές σπουδές του στη Γερμανία. Όλα αυτά με τη φροντίδα του πατέρα του, Νικόλαου Χριστοφοράκου, ο οποίος είχε περάσει από δίκη δοσιλόγων το 1946, καθώς ήταν γνωστός ως «γιατρός των Ες-Ες» και είχε καταδώσει συναδέλφους του στην Ιατρική Σχολή Αθηνών, όπου δούλευε ως βοηθός, όμως κατάφερε να αθωωθεί.¹⁰

Με προβληματίζει ιδιαίτερα αυτή η συνέχεια γενεών των έκνομων δραστηριοτήτων, και μάλιστα η προστασία που εμφανώς τους παρέχει η χώρα που φαίνεται να πρωταγωνιστεί στις αποφάσεις για το μέλλον της Ελλάδας, μέσα από την πολύμορφη κρίση που βιώνει η χώρα μας. Μοιάζει να γυρίζει ο τροχός γύρω από τα ίδια ζητήματα, που αναπαράγονται από δραστηριότητες των Ελλήνων πολιτικών, που ξέρουν πολύ καλά να τις χειρίζονται οι ξένοι για το δικό τους συμφέρον.

Και μήπως είναι τελικά «σημαδεμένη η τράπουλα» εκ των προτέρων κι εμείς σαν τον Αντώνη της «Καγκελόπορτας» ψάχνουμε ιδέες οικονομικής ανάπτυξης, ενώ το πρόβλημα είναι βασικά πολιτικό; Και πώς να ξεφύγει κανείς από το φαύλο κύκλο, όταν η κρατική πολιτική δημιουργεί δυσπιστία στον κάθε Έλληνα για το ίδιο το κράτος του; Είναι αυτή η αιτία που έχει ως συνέπεια την τάση των Ελλήνων να γίνουν απατεώνες, όταν έχουν να κάνουν με ένα κράτος-απατεώνα; Να, πώς παρουσιάζει ο Δημήτρης Χατζής στο «Διπλό Βιβλίο», το πώς σκέπτονται οι περισσότεροι Έλληνες:

«Μπρε μπεζεβέγκη, του λειο Μάστορας μια φορά – έτσι του μίλαγε. Περισσότερον τυραννίζεσαι και ξοδεύεις περισσότερα, παρά να επλήρωνες κανονικά τους φόρους.

-Ε ρε, κούνια που σε κούναγε, κακομοιρή Μιχάλη μου... Γι' αυτό τα πρόκοψες έτσι. Να πληρώνουμε τα κανονικά μας, να γίνει κράτος δηλαδή το ρομέικο. Και δεν πάμε να πνιγούμε καλύτερα;»¹¹

Ο Δ. Χατζής προσπαθεί μέσα στο *Διπλό Βιβλίο* να δείξει πως οι άνθρωποι της γενιάς του πάλεψαν για πανανθρώπινα ιδανικά, αλλά οδηγήθηκαν στην ήττα. Τα παιδιά των παλιών αγωνιστών προσπαθούν να φτιάξουν τη ζωή τους μέσα από τα συντρίμια. Μέσα από ένα διάλογο του παρόντος με το παρελθόν, αναδεικνύεται η μεταπολεμική Ελλάδα στην ιδεολογική και πνευματική αναρχία της.

Ο ήρωας του «Διπλού Βιβλίου» είναι ο Κώστας, ο γιος ενός παλιού αγωνιστή της αντίστασης, που ηττημένος από τις εξελίξεις, είναι πια η σκιά του εαυτού του. Ο ήρωας, αφού δουλεύει για λίγο σε ένα ξυλάδικο στο Βόλο, γνωρίζοντας από κοντά τις διάφορες μικρομεθόδους της απάτης, φεύγει σαν εργάτης στη Γερμανία, την εποχή της μετανάστευσης. Γνωρίζει τη μοναξιά της μεγάλης καπιταλιστικής μητρόπολης, περιφέρεται στις μεγάλες βιτρίνες, για να αισθανθεί κι αυτός λίγο από τον πυρετό του καταναλωτισμού, ενώ βιώνει στο χώρο που εργάζεται ως χαμάλης τις νέες μορφές απρόσωπης εργασίας:

«Και λέω, λοιπόν, πως στο ξυλάδικο τότε του Βόλου τα ζέραμε όλοι μας όλα. Εξαιτίας εκεί το χαμηλό μας επίπεδο. Εδώ δεν ξέρουμε τίποτα-εξαιτίας βέβαια το ψηλό μας επίπεδο. Και ψηλό επίπεδο, λοιπόν, αυτό θα πει –να ξέρουμε μόνο την πληρωμή που θα πάρουμε- και τους άλλους που στέκονται γύρω μας να τους βλέπουμε σαν να μην έχουνε πρόσωπο. Έπρεπε να' ρθω, τέσσερις χιλιάδες χιλιόμετρα από τη Σούρπη ίσαμε δω, για να το μάθω. Να μάθω πως αυτός είναι ο δικός μας κόσμος, ο σημερινός ο κόσμος, που λένε». (σ. 28)

Στη συνέχεια, όμως, αντιλαμβάνεται μέσα από τη συνομιλία του με έναν Γερμανό συνδικαλιστή, ότι η επιχείρηση ζητάει από τους ξένους εργάτες να κάνουν δουλειά τριών ανθρώπων, και συνειδητοποιεί πόσο περιορισμένα είναι τα όρια της ελευθερίας του ίδιου -και

⁹ Στη *Βικιπαίδεια*, όπου βρήκα τα στοιχεία, μπορεί να βρει κανείς περισσότερες λεπτομέρειες για τις ευθύνες των Ελλήνων δικαστών και των πολιτικών.

¹⁰ Το υλικό της συγκεκριμένης δίκης βρίσκεται στα πρακτικά, τόμος 3 του 1946, αριθμός 273, 277 (21-22/2/46), στα Γενικά Αρχεία του Κράτους.

¹¹ Χατζής, Δημήτρης, *Το Διπλό βιβλίο*, εκδ. Καστανιώτη 1977 (1976), σ. 51

του κάθε εργάτη- μέσα στο σημερινό κόσμο, ποιος είναι ο ρόλος του ΑΟΥΤΕΛ, του εργοστασίου στο οποίο δουλεύει:

«Το ΑΟΥΤΕΛ δεν είναι, λοιπόν, φαντασία και ψέματα, παιγνίδια με νούμερα, ν' αποκοιμιέσαι το βράδυ. Είναι η μεγάλη πρέσα για τα καλούπια, κάτω στο ισόγειο. Ανοιχτή για να περνάω ανάμεσα με το καροτσάκι μου, φρόνιμα-φρόνιμα. Λίγο να σηκώσω το κεφάλι μου, θα κλείσει πάνω μου με τους χίλιους τόνους της-μ' έλιωσε». (σ. 154)

Το ΑΟΥΤΕΛ κλείνει:

«...το κλείνουνε και τα λεφτά τους τα βάζουνε σ' άλλη δουλειά – μέσα στο σύστημα πάντα της παραγωγής, που γυρίζει συνέχεια τις κεραίες του, τις στρίβει από δω, τις πάει από κει, μένοντας πάντα το ίδιο». (σ. 195)

Αναλώσιμες οι επιχειρήσεις, αναλώσιμοι κι οι άνθρωποι...

Μέσα από αυτή την προοπτική ίσως θα άξιζε να δει κανείς και τις αλλαγές που έχουν επιτευχθεί στην Ελλάδα τα χρόνια της δικτατορίας. Ο Σκουρογιάννης, ο Ηπειρώτης συγκάτοικος του Κώστα επιστρέφει με τη σύνταξή του στην πατρίδα του. Είναι μια επιστροφή που την ονειρεύονταν είκοσι χρόνια, ζώντας σαν περαστικός στη Γερμανία, μέρα με τη μέρα:

«...τα μεγάλα βουνά της πατρίδας ερχόνταν και ξαναρχόνταν στην ερημία του ξένου του τόπου, σκεπάζοντας με την αχλύ τη γαλάζια τους την καταχνιά της βορινής πολιτείας. Και το βράδυ πάλι, καθώς έκλεινε αποσταμένος τα μάτια του, το ξερό μονότονο όλη μέρα κροτάλισμα των σιδερικών που βούιζε ακόμα στ' αυτιά του, σκεπαζότανε από κείνο το γνώριμο, το βαθύ τους ανάσασμα των χιλιάδων και χιλιάδων πεύκων κι έλατων στον Πίνδο – εκεί, σε κείνον τον τόπο, πού' ταν ο τόπος του, όσο δεν ήτανε κανενός- κι αποκοιμιότανε μέσα σ' αυτό.» (σ. 126).

Όμως, όταν επιστρέφει βρίσκει ανθρώπους σχεδόν ξένους, αλλοτριωμένους:

«Όπου βρεθούνε, μόλις βρεθούνε, θ' αρχίσουν σε λίγο να λένε πάλι για τις δουλειές τους, για τα λεφτά τους, τα μαγαζιά τους, τα πράματα, μηχανήματα, χτήματα που αγόρασαν, που θ' αγοράσουν» (σ. 130)

Ο παλιός ο κόσμος με τους μερακλήδες ανθρώπους δεν υπάρχει πια... Ο Σκουρογιάννης έμεινε με μοναδική του παρέα την τελευταία αρκούδα του Πίνδου, αφού συνειδητοποίησε πως αυτός ο τόπος που τόσο ονειρεύτηκε, «ήταν ο τόπος της τελευταίας, της τελειωτικής ερημίας. Ανύπαρκτος τόπος. Είκοσι χρόνια παιδεύτηκε, ονειρεύτηκε, σ' αυτόν τον ανύπαρκτο τόπο να φτάσει...» (σ. 137).

Η αξεπέραστη πένα του Δημήτρη Χατζή μας δίνει μέσα από την απλότητά της όλες τις παραμέτρους της οικονομικής ανάπτυξης όταν αυτή περνάει σαν οδοστρωτήρας αλλοτρίωσης, σαρώνοντας όλες τις ανθρώπινες σχέσεις, την ομορφιά της φυσικής ζωής, αλλά και την ομορφιά της φύσης.

Η οικονομική ανάπτυξη εντάσσεται στην πρόοδο, και νομίζω ότι οι περισσότεροι απλοί άνθρωποι θα συμφωνούσαν ότι η πρόοδος πρέπει να είναι συνάρτηση της επιδίωξης του ανθρώπου για ευτυχία:

Σύμφωνα με τον Δ. Χατζή,

*« Η ανθρώπινη σκέψη απ' όπου κι αν πήγε ζητώντας το μυστικό της ανθρώπινης ευτυχίας, ένα κατάληξε πάντοτε να μας πει- να την καθορίσει σαν ποιότητα μιας εναρμόνισης του ανθρώπου μέσα στη ζωή, την κοινωνία δηλαδή και τη φύση. Πέρασαμε σήμερα σε μιαν αντίστροφη μέτρηση: από την ανθρώπινη δυστυχία να καθορίσουμε την ποιότητα της ευτυχίας. Κι απ' όπου κι αν πήγε η σκέψη μας, ένα καταλήξαμε να βρούμε για μέτρο της δυστυχίας: τη μοναξιά. Ένας υπερτροφικός γραφειοκρατικός μηχανισμός του υπερκράτους και ένας ακαταμάχητος καπιταλιστικός μηχανισμός της κατανάλωσης απομονώνουν τα άτομα μες στις τεράστια υπερανθρώπινες διαστάσεις τους. Και τα συντρίβουν.»*¹²

¹² Χατζής, Δ., *Αντί*, 134 (1979), σ. 13.

Εξάλλου, σύμφωνα με τον Δημήτρη Χατζή, οι ιστορικές εξελίξεις στην Ελλάδα δεν επέτρεψαν την ομαλή μετάβαση σε ένα κράτος αστικού τύπου, που θα μπορούσε να μετεξελιχθεί ομαλά σε ένα κράτος βιομηχανικό, καπιταλιστικό:

*«Εμείς δεν περάσαμε οργανικά, φυσιολογικά, από μια κατάσταση δική μας σε μιαν άλλη, μα δική μας, επίσης κατάσταση, αλλά βρεθήκαμε σα να μας ξεκόλλησαν και να μας πέταξαν σε μια κατάσταση που δεν την ξέραμε και δεν την ορίζαμε. Η σημερινή καταναλωτική κοινωνία μας δεν ήρθε από δική μας προετοιμασία, από μια αστική πορεία και πρόοδο, από μια νομοτέλεια, μας ήρθε ξαφνικά και βρίσκοντάς μας απροετοίμαστους μας διέλυσε.»*¹³

Αντίστοιχα στοιχεία βρίσκει ο Χατζής και στη λογοτεχνική μας παράδοση. Αναφερόμενος στο θρυμματισμό του έργου και στην προσωπικότητα του Διονυσίου Σολωμού, αναφέρει:

*"Ο Σολωμός είναι καταδικασμένος στην αποτυχία, του ανολοκλήρωτου του θρυμματισμένου έργου, γιατί το δικό του το σπάσιμο είναι σπάσιμο εθνικό και έχει τις ρίζες του πιο πίσω, στον 18^ο αιώνα. Εκεί στο 18^ο αιώνα βρίσκονται αν όχι όλα, τα κυριότερα πάντως κλειδιά για την εξήγηση του θρυμματισμού του έργου του Σολωμού: Εκεί βρίσκεται η ανεπάρκεια του Διαφωτισμού [...] και η επικράτηση της Φαναριώτικης γραμμής. Ο παραδοσιακός λαϊκός πολιτισμός που αποσυντίθεται με την είσοδο των αστικών στοιχείων, δεν προάγεται σε εθνικό πολιτισμό [...]. Η Ελλάδα που μπαίνει στον αγώνα και βγαίνει από τον αγώνα, δεν έχει πάψει να βρίσκεται στον Μεσαίωνα. Ο Σολωμός επιχειρώντας συνειδητά να γίνει μέσα σ' αυτήν ο δημιουργικός πρωτοπόρος μιας νεοελληνικά ευρωπαϊκής, μιας ευρωπαϊκά νεοελληνικής ποίησης, πέφτει στο κενό: Πίσω από την ατομική καλλιτεχνική τραγωδία του βρίσκεται μια εθνική, πνευματική νομοτέλεια."*¹⁴

Πρόκειται για ένα τεράστιο, αλλά μάταιο αγώνα. Το ανολοκλήρωτο έργο του Σολωμού είναι, σύμφωνα με την άποψη του Δ. Χατζή, αντικαθρέφτισμα του ανολοκλήρωτου έθνους που δεν κατάφερε να ξεπεράσει το διχασμό του και να οδηγηθεί σε μια πνευματική και εθνική αναγέννηση. Είναι η ανολοκλήρωτη ελληνική κοινωνία, που ψάχνει ακόμα για την πολιτισμική της ταυτότητα.

Γι αυτό το λόγο λειο Χατζής θα πρέπει να ξαναρχίσουμε "απ' των Ψαρών την ολόμαυρη ράχη",¹⁵ αναφερόμενος τόσο στη λογοτεχνία όσο και στη νεοελληνική κοινωνία, καθώς πιστεύει ότι η γενιά που αγωνίστηκε ενάντια στη Γερμανική Κατοχή είναι η συνέχεια των αγωνιστών του 21,¹⁶ που προδόθηκαν για μια ακόμη φορά.¹⁷ *«Το ρομέικο με τις χαμένες γενιές του...»*, όπως λειο στο «Διπλό Βιβλίο».

Στους ηττημένους αυτούς εντάσσει και τον Διονύσιο Σολωμό, όμως, θα χαιρότανε αν γνώριζε την ακόλουθη επιστολή του Σολωμού, που έτυχε να δημοσιευτεί μαζί με όλη την αλληλογραφία του, μετά το θάνατο του Χατζή.

Πρόκειται μια σύντομη αλλά μεστή επιστολή του Διονυσίου Σολωμού στο φίλο και μαθητή του Γεώργιο Τερτσέτη:

«Προς Γεώργιο Τερτσέτη

Κέρκυρα, 25 Μαρτίου 1842 (π.η.μ.)

Είναι είκοσι ένα χρόνια που σαν σήμερα η Ελλάδα έσπασε τις αλυσίδες. Η μέρα αυτή του Ευαγγελισμού είναι μέρα για χαρά και για δάκρυα. Χαρά για τα μελλούμενα, δάκρυα για τη σκλαβιά την περασμένη.

¹³ Χατζής, Δ., *«Το πρόσωπο του νέου ελληνισμού. Η λογία παράδοσις»*, Αντί 297 (1985), σ. 33.

¹⁵ Δημήτρης Χατζής, *«Πρέπει να αρχίσουμε πάλι... από το μηδέν, από των Ψαρών την ολόμαυρη ράχη»*. Μία επιστολή του Δημήτρη Χατζή στον Στέφανο Ροζάνη, *Περιοδικό Αντί* 472 (9.8.1991), σ. 34.

¹⁶ Τη σύνδεση του 1821 με τον αγώνα της αντίστασης επισημαίνει και ο Σικελιανός στο ποίημά του "25 Μαρτίου 1821 - 25 Μαρτίου 1946": *" Τον αγώνα μας πρωτόφλεβα, καρδιά του Εικοσιένα [...], Τι τώρα σμίγει το αίμα Σου στην πιο πλατιά του κοίτη μ' όσον αίμα χύθηκεν εχτές [...]"*, ό.π., σελ. 165.

¹⁷ *Περιοδικό ANTI*, 1997, σελ. 46.

Και για το σήμερα τι να πω; Η διαφθορά είναι τόσο γενική, κι έχει ρίζες τόσο βαθιές, που σε κάνει να σαστιζεις. Μόνον όταν τα αίτια της διαφθοράς εξολοθρευτούν πέρα ως πέρα, θα μπορέσουμε νά' χουμε μια ηθική αναγέννηση. Τότε το μέλλον μας θα είναι μεγάλο, όταν όλα στηριχτούν στην ηθική, όταν θριαμβεύσει η δικαιοσύνη, όταν τα γράμματα καλλιεργηθούν όχι για μάταιη επίδειξη, παρά για το όφελος του λαού, που έχει ανάγκη από παιδεία και από μόρφωση όχι σχολαστική. Τότε θα έχουμε – ή μάλλον θα έχουν τα παιδιά μας – μια ηθική αναγέννηση και το μέλλον θα είναι μεγάλο.»

Είναι συγκινητικό να σκέφτεται κανείς ότι ο άνθρωπος αυτός αγωνιζόταν να βρει την εκφραστική τελειότητα, γράφοντας ξανά και ξανά τους «Ελεύθερους Πολιορκημένους», που υμνούν την απόφαση του λαού να προσφέρει ακόμα και τη ζωή του ενάντια σε κάθε πειρασμό, για να διασώσει την ηθική του ελευθερία, ενώ ταυτόχρονα οι παλιές φατρίες των κοτζαμπάσηδων συνεργάζονταν με τους εκπροσώπους της Βαυαροκρατίας για να εδραιώσουν το σύγχρονο ελληνικό κράτος, βασισμένο στην ευνοιοκρατία, τον κομματισμό, τον αυταρχισμό.

Η επιστολή του Σολωμού είναι σήμερα πιο επίκαιρη από ποτέ, και είναι σε αρμονία με την ηθική των συγγραφέων της αριστεράς, όπως εκφράστηκε μέσα από το έργο τους. Βρίσκονται και ο μεν και δε στο *εμείς* και όχι στο *εγώ*, όπως έλεγε ο Μακρυγιάννης, βρίσκονται κοντά στο λαό και τις παραδόσεις του, προκρίνουν το συνολικό λαϊκό συμφέρον από την ατομική ευμάρεια. Μια τέτοια ανάπτυξη είναι αυτή που προκρίνουν τόσο ο Δ. Σολωμός, όσο και εκείνοι που ισχυρίζονται ότι συνέχισαν με τον αγώνα τους το *ανολοκλήρωτο εικοσιένα*, και για την οποία διέθεσαν όλες τις σωματικές και πνευματικές τους δυνάμεις, καθώς και το λογοτεχνικό τους έργο.

Έχουμε, επομένως, χάσει σήμερα την ηθική άποψη των πραγμάτων; Και καλά με την *πολιτική* ... Αλλά, μήπως υπάρχει Ηθική και στην Οικονομία; Μήπως αυτό είναι κατά βάθος το πρόβλημα;

Καθώς βιώνουμε μια τεράστια κρίση σε όλα τα επίπεδα της κοινωνικής, οικονομικής και ιδεολογικής ζωής στην Ελλάδα, μέσα στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης της οικονομίας, μήπως είναι καιρός να δούμε ποια είναι η ηθική πάνω στην οποία στηρίχτηκαν οι οικονομικές βάσεις της Ελλάδας στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια;¹⁸

Όσο κι αν στη σημερινή "τεχνοκρατική" εποχή μας κάτι τέτοιο ακούγεται σχεδόν μεταφυσικό, αυτό φάνηκε να είναι το αίτημα τόσο του εθνικού μας ποιητή τα πρώτα χρόνια του ελεύθερου ελληνικού κράτους, όσο και των συγγραφέων και αγωνιστών της αριστεράς, όταν αναφέρονται σε ανάλογα φαινόμενα της οικονομικής κρίσης των πρώτων μεταπολεμικών χρόνων.

Είναι, άραγε, σύμπτωση το γεγονός ότι η πολιτική και οικονομική διαφθορά σχετιζόταν την εποχή του Σολωμού με τη Βαυαροκρατία, των πρώτων μεταπολεμικών χρόνων με τους συνεργάτες των Γερμανών κατακτητών, και στη σημερινή εποχή με τη κραταιά Γερμανία και τους συνεργάτες της, απογόνους κάποιων παλιών συνεργατών της;

¹⁸ Ακούγεται συχνά ότι η αιτία της κρίσης βρίσκεται στα χρόνια μετά τη μεταπολίτευση του 1974 ή μετά το 1981, με το ΠΑΣΟΚ και τον Ανδρέα Παπανδρέου, υπονοώντας με κάποιο τρόπο ότι η δικτατορία του '67 είχε άριστη πολιτική... Ιδιαίτερα με απωθεί αυτό που λέγεται σχετικά με τις ευθύνες της λεγόμενης «γενιάς του Πολυτεχνείου» για τη σημερινή κρίση. Είναι αλήθεια πως κάποιοι από αυτή τη γενιά εισήλθαν στα πολιτικά κόμματα και απορροφήθηκαν από τις δομές της τρέχουσας -κατά βάθος «παραδοσιακής»- πολιτικής- παίζοντας το παιχνίδι της εξουσίας με όλους τους τρόπους. Είναι, όμως, επίσης, αλήθεια πως οι περισσότεροι από αυτούς απογοητευμένοι από τον ανούσιο ρητορισμό των κομμάτων και την ακύρωση της ουσίας των μηνυμάτων της, αποχώρησε από την πολιτική δράση και τα κόμματα, ασκώντας κριτική σε όλα τα επίπεδα, μετεξελισσόμενοι σε ένα είδος ανεξάρτητων διαμαρτυρόμενων. Η κριτική ενάντια στη *γενιά του Πολυτεχνείου*, εντάσσεται πιθανότατα στα πλαίσια συκοφάντησης των ιδεολογιών της αριστεράς για τη δικαιολόγηση των νεοφιλελεύθερων πολιτικών που ασκούνται.